

11 Μαΐου 2016

Οι κυνοκέφαλες εικόνες τού Αγίου Χριστοφόρου Ανήκουν στη γνήσια Ορθόδοξη παράδοση;

/ [Πεμπουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Του βυζαντινολόγου και ακαδημαϊκού Ανδρέα Ξυγγόπουλου

Τελευταίο ζήτημα, το οποίο θα μας απασχολήσει εδώ, είναι αυτό της απεικονίσεως του Αγίου Χριστοφόρου με κεφάλι σκύλου. Σχετικά με το ζήτημα αυτό πολλά έχουν γραφεί και πολλές υποθέσεις έχουν διατυπωθεί [1].

Ήδη ο Strzygowski στο άρθρο του περί του αναγλύφου του Βερολίνου, το οποίο παραπάνω επανειλημμένως μνημονεύσαμε, ανέφερε τις εικόνες του κυνοκέφαλου Αγίου Χριστοφόρου, χωρίς να επιμείνει στο θέμα της προελεύσεώς του[2].

Όποιος εξετάζει τις παραστάσεις του Αγίου Χριστοφόρου με κεφάλι σκύλου σε τοιχογραφίες[3], σε φορητές εικόνες[4], ακόμη δε και σε μικρογραφίες χειρογράφων[5] θα διαπιστώσει ότι πρόκειται περί λαϊκών έργων τής προχωρημένης Τουρκοκρατίας, ιδίως τού 17ου και τού 18ου αιώνα. Καμία δηλαδή παράσταση του Αγίου κυνοκεφάλου δεν είναι, (αν δεν απατώμαι), γνωστή από τους βυζαντινούς χρόνους (Πίν. 2αβ).

Υπήρχε όμως ασφαλώς κάποια παλιά λαϊκή παράδοση, την οποία σθεναρά απεκήρυσσε η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης. Αυτό προκύπτει σαφώς από το

Συναξάρι, όπου στην 9η Μαΐου γράφονται τα εξής: «Περί τούτου του ενδόξου και μεγαλόμάρτυρος (δηλαδή τού Χριστοφόρου) τερατώδη λέγεται τινα και παράδοξα, ότι τε κυνοπρόσωπος ην εκ της χώρας των τους ανθρώπους κατεσθιόντων και ότι πρότερον ανθρώπους ήσθιεν, ύστερον δε μετά το πιστεύσαι Χριστώ μετεμορφώθη. Ουκ έστι δε τούτο, ουκ έστιν αλλά τινές αυτόν ούτως υπενόησαν δια το εθνικόν και άγριον και φοβερόν»[6]. Αυτά άλλωστε, τα επαναλαμβάνει και το Συναξάρι του Μηναιού στην 9η Μαΐου, όπου το κυνοκέφαλος ερμηνεύεται τουτέστι δύσμορφος και άγριος την όψιν [7].

Διαφορετική κάπως παράδοση διασώζει ένα κείμενο σχετικό με τον άγιο, που βρίσκεται στον κώδικα 10 τού 11ου αιώνα, τής Ακαδημίας της Lyon και δημοσιεύθηκε από τον G. Van Hooff. Κατά το κείμενο αυτό ο Χριστοφόρος εκ του γένους των κυνοκέφαλων υπήρχεν, γης δε των ανθρωποφάγων [8]. Παρακάτω ο άγιος περιγράφεται ως ανήρ νεανίας, φοβερός τω ιδεί, και υπερμεγέθης τω σώματι και τω πάχει· οι δε οφθαλμοί αυτού ως αστήρ ο πρωί ανατέλλων, και οι οδόντες αυτού ως συάγρου εξέχοντες [9]. Σε άλλο σημείο τής διηγήσεως ο Δέκιος αποτείνεται προς τον μάρτυρα με τις ύβρεις: Απονενοημένε, κακοπρόσωπε, κακώνυμε, αλλοτριόμορφε....[10]

Και το κείμενο λοιπόν αυτό αναφέρει μεν την καταγωγή του Χριστοφόρου «εκ του γένους τών κυνοκεφάλων», χωρίς όμως να τον χαρακτηρίζει ως κυνοκέφαλο, αλλά μόνο ότι είχε πολύ άσχημο πρόσωπο. Ο Νικόδημος ο αγιορείτης τέλος στον Συναξαριστή του παρατηρεί στην υποσημείωση 2 της 9ης Μαΐου τα εξής αξιοπρόσεκτα: «Κυνοπρόσωπος, εδώ πρέπει να νοηθή, ότι ο άγιος ήταν και άσχημος και άμορφος εις το πρόσωπον, όχι δε και πως είχε σκύλου μορφήν εις τελειότητα, καθώς ου καλώς ιστορούσιν αυτόν μερικοί αμαθείς ζωγράφοι. Ανθρώπινον γαρ πρόσωπον είχε, καθώς και οι λοιποί άνθρωποι, άσχημον όμως και φοβερόν και ηγριωμένον»[11].

Από τα κείμενα λοιπόν που παραθέσαμε γίνεται, νομίζω, φανερό ότι υπήρχε βέβαια παράδοση περί καταγωγής του Χριστοφόρου από τη χώρα των Κυνοκεφάλων, χωρίς όμως να λέγεται ότι αυτός ήταν κυνοκέφαλος, αλλά μόνο πολύ δύσμορφος. Η Α. Χατζηνικολάου βασιζόμενη στην παράδοση περί του Αγίου ως κυνοκεφάλου, την οποία νομίζει ότι υπονοείται στο κείμενο της Lyon, παρατηρεί: «Αφού λοιπόν υπήρχε η παράδοση, είναι απόλυτα απίθανο να μην υπήρχε αντίστοιχη εικόνα»[12]. Μία τέτοια υπόθεση όμως, δεν καθίσταται πιθανή, από το γεγονός ότι στο κείμενο αυτό ο Χριστοφόρος περιγράφεται, όπως είδαμε, (βλέπε παραπάνω σελ. 13), ως «άνδρας νεανίας» πολύ όμως άσχημος και με άγρια χαρακτηριστικά. Εξάλλου είναι πολύ περίεργο ότι καμία απεικόνιση του Χριστοφόρου ως κυνοκεφάλου δεν είναι, όπως είδαμε, γνωστή προ του 17ου αιώνα. Αυτό όμως δεν είναι ανεξήγητο αν

ληφθεί υπ' όψιν η ρητή διάψευση της επίσημης Εκκλησίας, ότι ο άγιος ήταν κυνοκέφαλος, όπως διατυπώνεται στο Συναξάριο της Κωνσταντινούπολης (βλέπε Παραπάνω σελ. 13).

Το παραπάνω μπορεί να το επιβεβαιώσει με τρόπο αναμφισβήτητο μία, έστω και πρόχειρη ανασκόπηση, τής ανά τούς αιώνες εικονογραφίας του Αγίου.

Ήδη στις αρχαϊκές τοιχογραφίες της Καππαδοκίας[13], όπως και το 1006 στην Αγία Βαρβάρα[14] ο Χριστοφόρος εικονίζεται νέος, χωρίς γένια, έχοντας χλαμύδα. Οι καππαδοκικές αυτές παραστάσεις του Αγίου με ανθρώπινο νεανικό πρόσωπο είναι πολύ ενδιαφέρουσες για το ζήτημα που μάς απασχολεί, επειδή, όπως είδαμε, οι εικόνες τού κυνοκεφάλου Χριστοφόρου που δημοσιεύθηκαν από την Α. Χατζηνικολάου, που βρίσκονται στο Βυζαντινό Μουσείο, προέρχονται ακριβώς από την Καππαδοκία. Αυτό δείχνει σαφώς ότι η παράδοση περί του κυνοκεφάλου Αγίου δεν είχε ακόμη δημιουργηθεί κατά την εποχή εκείνη ή δεν είχε ίσως ακόμη επηρεάσει την εικονογραφία της Καππαδοκίας. Τον 12ο αιώνα ξαναβρίσκουμε στους Αγίους Αναργύρους της Καστοριάς τον άγιο επίσης ως νέο χωρίς γένια, να έχει πανοπλία και μεγάλη ασπίδα[15].

Κατά τους χρόνους των Παλαιολόγων αρκετά είναι τα παραδείγματα που σώζονται. Έτσι στο Πρωτάτο των Καρυών του Αγίου Όρους ο Χριστοφόρος εικονίζεται νέος σε προτομή, κρατώντας κατά τον τύπο των μαρτύρων, σταυρό[16]. Κατά τους ιδίους περίπου χρόνους εμφανίζεται και ο τύπος με τον άγιο νέο, να φέρει στους ώμους το Βρέφος Ιησού[17].

Περί τα τέλη του 15ου αιώνα, σύμφωνα με τη χρονολόγηση του Grabar, βρίσκουμε τον Χριστοφόρο με γένια να έχει το Βρέφος στους ώμους σε μία διασωθείσα τοιχογραφία από τη διακόσμηση του καταστραφέντος ναού των Αγίων Πέτρου και Παύλου στο Τίρνοβο της Βουλγαρίας[18], όπως και σε εικόνα τής Πάτμου[19]. Τόσο η τοιχογραφία του Λέσνοβο, όσο και αυτή τού Τιρνόβου με τον Χριστοφόρο έχοντα στους ώμους το Βρέφος σχετίζονται, όπως υποθέτω, με δυτικά πρότυπα. Το 1527 ο Θεοφάνης ο Κρης εισάγει στη διακόσμηση του Καθολικού τής Μονής Αναπαυσά τών Μετεώρων τον τύπο του Χριστοφόρου με γένια και με το Βρέφος στους ώμους[20], αυτό δε επαναλαμβάνει το 1535 στο Καθολικό της Λαύρας του Αγίου Όρους[21]. τη γενειοφόρο αυτή μορφή του Αγίου αντιγράφει δύο φορές το 1568 ο άγνωστος Κρης αγιογράφος, που διακόσμησε το Καθολικό της αγιορειτικής Μονής Δοχειαρίου και σε στηθάριο με προτομή του μάρτυρος[22], αλλά και στην ολόσωμη εικόνα του, με το Βρέφος πάνω στους ώμους[23].

Η εικόνα αυτή του Χριστοφόρου με γένια και με το Βρέφος στους ώμους, όπως την είδαμε στο Τίρνοβο και στα έργα του Θεοφάνους και στους μιμητές του,

προέρχεται, αναμφίβολα, όπως τουλάχιστον νομίζω, από δυτικό πρότυπο, χαλκογραφία τού οποίου κυκλοφορούσε, φαίνεται, όπως και πολλές άλλες, στην Χριστιανική Ανατολή.

Ο τύπος λοιπόν του νεαρού Χριστοφόρου να έχει σπανιότερα μικρό γένι, είναι ο μόνος που επικράτησε κατά τη βυζαντινή και τη μεταγενέστερη αγιογραφία. Κατά τον τρόπο άλλωστε αυτόν βρίσκουμε την εικόνα του και σε τοιχογραφία του 18ου ακόμη αιώνα, όπως η απεικόνισή του από το 1779, στο παρεκκλήσι τού Αγ. Δημητρίου της αγιορειτικής Μονής Χιλανταρίου [24]. Αλλά με ανθρώπινη μορφή τον περιγράφει κατά τον 18ο αιώνα και ο Διονύσιος στη γνωστή Ερμηνεία των ζωγράφων, καθώς και μία από τις πηγές της[25]. Είναι δε περίεργο ότι ο Διονύσιος στην ερμηνεία του δεν κάνει κανένα λόγο περί του Χριστοφόρου κυνοκεφάλου, αν και τέτοιες εικόνες υπήρχαν κατά την εποχή του στο Άγιο Όρος, όπως η τοιχογραφία από το 1747 στο Καθολικό της Μονής Καρακάλλου που αναφέρει, όπως είδαμε, ο Strzygowski (βλέπε παραπάνω σημ. 33), καθώς και η τοιχογραφία της Λαύρας, ίσως σε κάποιο παρεκκλήσιο, την οποία είδε ο Didron με ασβεστωμένο το κεφάλι τού σκύλου[26]. Χωρίς βέβαια αμφιβολία τέτοιες μεταγενέστερες παραστάσεις του Χριστοφόρου κυνοκεφάλου θα υπήρχαν και άλλες στον Άθω, για τις οποίες λίγο αργότερα θα ψέξει ο Νικόδημος ο Αγιορείτης «μερικούς αμαθείς αγιογράφους» (βλέπε Παραπάνω σελ. 13 και σημ. 42).

Το ότι τέλος ο Διονύσιος περιγράφει τον Χριστοφόρο ως «νέον αγένειον» πρέπει ίσως ν' αποδοθεί και στο γεγονός, ότι είχε υπ' όψιν του ασφαλώς την τοιχογραφία του Πρωτάτου, η διακόσμηση τού οποίου από τον Πανσέληνο ήταν γι' αυτόν η μόνη πολύτιμη πηγή και ο μόνος δάσκαλος, όπως ο ίδιος διακηρύσσει στο βιβλίο του.

Από τη γινόμενη ανασκόπηση της μορφής του Αγίου Χριστοφόρου στα μνημεία, αλλά και στις περιγραφές των σχετικών κειμένων, προκύπτει το πολύ, (όπως νομίζω), σαφές συμπέρασμα, ότι η Ορθόδοξη εικονογραφία και κατά τους βυζαντινούς χρόνους και μετά την Άλωση ουδέποτε τον απεικόνισε με κεφάλι σκύλου. Μόνο περί τα τέλη ίσως του 17ου και κατά τον 18ο αιώνα εμφανίζεται ο τύπος του κυνοκεφάλου Αγίου.

Όπως παρατήρησε ήδη ο Grabar, ο τύπος του Αγίου με κεφάλι σκύλου προήλθε από Ασιατικές παραδόσεις περί ενός μυθικού γένους κυνοκεφάλων [27].

Η παράδοση αυτή βέβαια υπήρχε και διαφαίνεται στα περί του Χριστοφόρου κείμενα, χωρίς όμως να επηρεάσει, όπως είδαμε, την απεικόνιση του Αγίου κατά τούς βυζαντινούς και τούς μετά την Άλωση χρόνους μέχρι το τέλος τού 17ου αιώνα. Μόνο από την εποχή εκείνη και κατά τον 18ο αιώνα «μερικοί αμαθείς

αγιογράφοι», όπως τους χαρακτηρίζει ο Νικόδημος ο Αγιορείτης (βλέπε ανωτ. σημ. 42), έχοντας παρανοήσει το κείμενο του Συναξαρίου, κατά το οποίο ο άγιος ήταν «κυνοπρόσωπος», τον εικόνισαν έτσι. Μία τέτοια παρανόηση εξηγείται, αν λάβουμε υπ' όψιν ότι κατά τους χρόνους αυτούς, τα τέλη δηλαδή του 17ου και τον 18ο αιώνα, είναι η εποχή, κατά την οποία η παλαιά Ορθόδοξη εικονογραφική παράδοση είχε πλέον εξασθενήσει και οι επαρχιακοί λαϊκοί αγιογράφοι την είχαν σχεδόν εντελώς παρανοήσει.

Αυτής λοιπόν της παρανοήσεως και της συγχύσεως συνέπεια είναι η τερατώδης παράσταση του Αγίου Χριστοφόρου με κεφάλι σκύλου. Δεν είναι συνεπώς ανάγκη ν' αναζητήσουμε την προέλευσή της σε παλιές, προερχόμενες από την Ανατολή παραστάσεις και παραδόσεις που εμφανίσθηκαν εντελώς αιφνίδια στους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας.

Σημειώσεις

1. Βλέπε σχετικά L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, III. 1, Paris 1958, 307 κε. Και την εκεί παρατιθέμενη βιβλιογραφία στη σ. 313. Παράβαλλε και τη μελέτη της Α. Χατζηνικολάου στο *Mélanges offerts á Octave et Melro Merlier*, Αθήνα 1957, III, 225 κε.
2. Strzygowski εν *Jahrbuch*, έ. ά. 59 κε. Εκεί αναφέρει μόνο την τοιχογραφία από το 1717 στο Καθολικό της αγιορειτικής Μονής Καρακάλλου.
3. Βλέπε Πρόχειρα: Παναγία Πορφύρα Μικρής Πρέσπας (1741;) Σ. Πελεκανίδου, *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Πρέσπας*, Θεσσαλονίκη 1960, πίν. XXXII και σ. 99. Μητρόπολη του χωρίου Μηλιές Βόλου (ανέκδοτο).
4. Τις εικόνες από την Καππαδοκία, που βρίσκονται τώρα στο Βυζαντινό Μουσείο Αθήνας, δημοσίευσε η Α. Χατζηνικολάου, όπου και παραπάνω.
5. Γεωργιανό χειρόγραφο του Ακαθίστου (1681) στην Ακαδημία της Τιφλίδος: Σ. Αμιρανατσβιλί, *Γεωργιαναί μικρογραφίαι (ρωσ.)*, Μόσχα 1966, εικ. 88.
6. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxellis 1902, 667. 2. Το χωρίο παραθέτει και η Α. Χατζηνικολάου, έ. α. 228.
7. *Μηναίο Μαΐου*, έκδ. Βενετίας 1861, 35B.
8. *Analecta Bollandiana* 1 (1882), 123. Το χωρίο παραθέτει και η Α. Χατζηνικολάου, έ. α. 228.
9. *Analecta Bollandiana*, έ. α. 124 κ.ε.
10. Στο ίδιο, 138. Παρατίθεται και από την Α. Χατζηνικολάου, έ. α. 228.
11. Ο Νικόδημος τα έγγραφε αυτά το 1805, οπότε υπήρχαν στο Άγιο Όρος εικόνες του Χριστοφόρου κυνοκεφάλου.
12. Όπου και παραπάνω 229.
13. G. d e Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, 1ον Λεύκωμα, πίν. 29. 4, 62. 1 και Κείμενο 1. 1, 97, 208.
14. Στο ίδιο, 3ο Λεύκωμα, πίν. 184. 4. και Κείμενο II. 1, 322.

15. Πελεκανίδου, Καστοριά, Ι. Βυζαντινά τοιχογραφία, πίνακες, Θεσσαλονίκη 1953, πίν. 23 α.
16. G. Millet, Monuments de l' Athos. I. Les peintures, Paris 1927, πίν. 51. 1.
17. Λέσνοβο Σερβίας: V. Petković, La peinture serbe du moyen age, II, Beograd 1934, πίν. CLVII.2.
18. A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris 1928, Λεύκωμα, πίν. XLV c.
19. Μ. Χατζηδάκη, Εικόνες της Πάτμου, Αθήνα 1977, πίν. 173, εικ. 144 και σ. 167 κ.ε.
20. Μ. Chatzidakis, Recherches sur le peintre Théophane le Crétois, Dumb. O. P. 23-24 (1969- 1970), 333, εικ. 109.
21. Millet, Monuments de l' Athos, πίν. 138. 2.
22. Millet, έ.α. πίν. 227. 2.
23. Στο ίδιο, πίν. 242. 1.
24. Δ. Μεντάκοβιτς, εν Recueil de Chilandar, 3, Beograd 1974, εικ. 33.
25. Διονυσίου από Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης. Έκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέα, Πετρούπολις 1909, 159: Νέος αγένειος. 296: Νέος μαυρότριχος.
26. Μ. Didron, Manuel d' iconographie chrétienne, Paris 1845, 325, σημ. 1. Επίσης και η τοιχογραφία από τον 17ο αι. στην Μονή Ρόσνο κοντά στο Μελένικο: Α. Boschkov, Die bulgarische Malerei, Recklinghausen 1969, 320, εικ. 217.
27. Α. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, 280, σημ. 6.

Μετάφραση στη Δημοτική από: Ξυγγόπουλου Ανδρέα, "Κυνοκέφαλοι", στο "Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας" 9 (1977-1979), Περίοδος Δ', σελ. 12-16.

Πηγή: vimaorthodoxias.gr